

ALEKSANDRA CHMIELIŃSKA
MONIKA MODRZEJEWSKA-ŚWIGULSKA

W STRONĘ
SAMOREALIZACJI

RE-DECYZJE ŻYCIOWE Kobiet

W STRONĘ SAMOREALIZACJI

RE-DECYZJE
ŻYCIOWE
KOBIET

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

ALEKSANDRA CHMIELIŃSKA
MONIKA MODRZEJEWSKA-ŚWIGULSKA

W STRONĘ SAMOREALIZACJI

**RE-DECYZJE
ŻYCIOWE
Kobiet**

W WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO
Łódź 2020

Aleksandra Chmieleńska, Monika Modrzejewska-Świgulska
– Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk o Wychowaniu
Katedra Edukacji Artystycznej i Pedagogiki Twórczości
91-408 Łódź, ul. Pomorska 46/48

RECENZENTKA
Aneta Ostaszewska

REDAKTOR INICJUJĄCY
Urszula Dzieciatkowska

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ
Dorota Stępień

SKŁAD I ŁAMANIE
Munda – Maciej Torz

PROJEKT OKŁADKI I STRON TYTUŁOWYCH
Magdalena Pilch

ZDJĘCIE NA OKŁADCE
Filip Szmidt

© Copyright by Aleksandra Chmieleńska & Monika Modrzejewska-Świgulska, Łódź 2020
© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2020

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.09971.20.0.K

Ark. wyd. 7,5; ark. druk. 8,875

ISBN 978-83-8220-260-1
e-ISBN 978-83-8220-261-8

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. 42 665 58 63

Ważnym dla nas Kobietom

Mieć głos to znaczy być człowiekiem. Mieć coś do powiedzenia to znaczy być sobą.

(Carol Gilligan)

Czy żyję w sposób, który głęboko mnie zadowala i który prawdziwie mnie wyraża?

(Carl Rogers)

W „przejęcie kontroli nad własnym życiem” wpisane jest ryzyko związane z otwarciem się całego mnóstwa różnorodnych możliwości. Jeżeli okaże się to konieczne, jednostka musi być przygotowana na mniej lub bardziej radykalne zerwanie z przeszłością i rozpatrzenie nowych sposobów postępowania, które nie są oparte na ustalonych nawykach. Poczucie bezpieczeństwa osiągnane przez trzymanie się ustalonych wzorów jest kruche i podatne na pęknięcia.

(Anthony Giddens)

Nigdy ja tego nie wypowiem słowy,
Co mi sądzono zaznać wśród żywota.

(Maria Konopnicka)

SPIS TREŚCI

Wstęp	11
1. Współczesne koncepcje działania podmiotowego	15
2. Re-decyzja życiowa jako zjawisko rozwojowe	19
2.1. Re-decyzja – charakter zmiany	19
2.2. O stawaniu się tym, kim naprawdę się jest – perspektywa humanistyczna	24
2.3. Re-decyzja a inne pojęcia pokrewne	33
3. Opis badań własnych	39
3.1. Założenia i czynności badawcze	39
3.2. Techniki zbierania materiału badawczego	42
3.3. Uczestniczki badań	44
3.4. Procedura analityczna – „spotkanie w różnicy” badaczek ..	46
3.5. Badania nad doświadczeniem kobiecym	49
4. Cykl samorealizacji kobiet – model re-decyzji	51
4.1. Pierwszy wymiar samorealizacji	54
4.1.1. Rozwój wielokierunkowy „wszerz”	54
4.1.2. Rozwój jednokierunkowy „w głąb”	56
4.2. Drugi wymiar samorealizacji	58
4.2.1. Mówić (<i>Nie</i>) <i>Swoim głosem</i>	58
4.2.2. Mówić <i>Swoim głosem</i>	60
4.3. Typy re-decyzji życiowych	61
4.4. Model re-decyzji życiowych	69
4.5. Autonomia i autentyczność a relacje z otoczeniem – zgodność czy konflikt interesów	74
5. Porządki biograficzne i ich bohaterki	81
5.1. „Rozwijanie skrzydeł” – historie o ciągłości i przynależności	84
5.2. „Miłowe kroki” – historie o epizodach i przejściach	90
5.3. „Deus ex machina” – historie o „świeckiej epifanii”, czyli o tym, co się dzieje, gdy „leczysz na księżyc”	94
5.4. Bohaterki porządków biograficznych	99
5.5. Studia przypadków. Porządki biograficzne w kontekście indywidualnych historii życia	103

5.5.1. Pierwsze studium przypadku – <i>Ja, która chcę być wolnym człowiekiem, nie chcę, żeby ktoś mi mówił, jak mam żyć</i>	103
5.5.2. Drugie studium przypadku – <i>To była chęć poszukiwania własnej drogi, własnego bycia w zgodzie ze sobą</i>	115
5.6. Uwaga końcowa – inaczej o porządkach biograficznych ..	125
Zakończenie – kobiecość w ruchu	129
Bibliografia	131
Spis rysunków i tabel	141

WSTĘP

Do napisania książki dojrzewaliśmy długo, a pomogły nam w tym dwa wydarzenia. Po pierwsze, pozytywna recenzja naszego artykułu dodała nam odwagi, aby podzielić się wnioskami z badań z szerszym gronem Czytelniczek i Czytelników (Chmielińska, Modrzejewska-Świgulska, 2020a). Po drugie, zaskakująca i zmieniająca naszą codzienność epidemia COVID-19, bo jak nigdy dotąd zostałyśmy zmuszone do nowego systemu pracy i „zamknięcia się” w domu. Z reguły jesteśmy w ruchu – pracujemy w kawiarniach, bibliotece, naszym gabinecie w pracy, często spotykamy się, rozmawiamy i dyskutujemy. Praca nad tą książką miała zaś z jednej strony wymiar „terapeutyczny”, gdyż dzięki niej łatwiej znosiłyśmy zamknięcie i odosobnienie, a z drugiej – była czasem „wyciszenia”, mogłyśmy na nowo przemyśleć wnioski z badań. Ponadto publikacja ta jest nie tylko efektem przeprowadzonych rozmów z kobietami, lecz także naszej wieloletniej przyjaźni, którą budujemy w sferze zawodowej i prywatnej, doświadczamy jej w zaufaniu, intymności, konfrontacji i radości, co określamy dalej „spotkaniem w różnicy”.

Głównym celem naszych badań była potrzeba przyjrzenia się zmianom życiowym, które nazywamy re-decyzjami życiowymi. Myślimy o re-decyzjach jako procesie zmian o charakterze systemowym. Mają one zarówno charakter ilościowy – przejawiający się w zaprzestaniu, zintensyfikowaniu, zminimalizowaniu działań w różnych obszarach życia, ale przede wszystkim jakościowy – widoczny we wprowadzeniu do systemu życia zupełnie nowych elementów, które łączą się z redefiniowaniem własnej hierarchii wartości, przekonań, planów i podjęciem nowych aktywności. Opiswane re-decyzje stanowią wieloaspektową reorientację własnego życia, bowiem dotyczą zmian światopoglądowych, emocjonalnych, duchowych, relacyjnych, zawodowych czy geograficznych – związanych z całkowitą zmianą otoczenia. Wynikają z relacji ze środowiskiem rodzinnym, społecznym i kulturowym, są wyrazem autonomii i indywidualności człowieka. Nie jesteśmy zainteresowane sprawdzaniem i posługiwaniem się teoriami z zakresu psychologii decyzji, rozpatrującymi problem wpływu mechanizmów psychologicznych na podejmowane decyzje.

Przyświecała nam idea napisania książki, która będzie czytana nie tylko przez akademicki, lecz także szerokie grono kobiet, do których głównie kierujemy tę pozycję. Być może podczas lektury uda się odnaleźć związek pomiędzy prezentowanym modelem re-decyzji i porządkami biograficznymi a własnymi doświadczeniami. Jesteśmy też ciekawe, czy zaproponowane opisy i interpretacje uchwyciły tendencje rozwojowe, decyzje życiowe, a może także intuicje związane z potrzebą przeorganizowania życia, z którymi można się utożsamić. „W głównej mierze kobiety – jak piszą Sidonie Smith i Julia Watson (2012: 36) – czytające autobiografie innych kobiet traktują je jak «lustro» dla własnych niewyrażonych pragnień”¹.

Bohaterkami naszych badań są kobiety, które zadeklarowały dokonanie istotnych zmian życiowych. Zdecydowałyśmy się z nimi rozmawiać pewnie dlatego, że same byłyśmy w procesie ważnych dla nas zmian. Chciałyśmy też „mieć swój głos” w dokumentowaniu doświadczeń kobiecych. Rozmówczynie wybrałyśmy z grupy kobiet takiej jak my, czyli nie są to wybitne twórczynie, badaczki, działaczki społeczne. Pragnęłyśmy przyjrzeć się zmianom życiowym, które dotyczą „zwykłej” codzienności. Procesy zmian życiowych opisywanych przez narratorki dotyczą różnych wymiarów. Kobiety te pragną wieść „nowe” życie w stosunku do ich dotychczasowego wzoru działania, odmienne od przekazów rodzinnych, doświadczeń kobiet z ich „rodu” czy pokolenia. Opowiedziane zmiany to nie te narzucone przez los, ale świadomie wybrane kierunki życia. Rozmówczynie tworzyły wizerunki siebie jako osób, które poszukują dla siebie inspirowanych – symbolicznych i geograficznych przestrzeni życiowych, pragną mówić *Swoim głosem*. Ich świat jawi się więc jako arena działań eksperymentującego podmiotu, zawsze kontekstualnego i wchodzącego w relacje z poszczególnymi elementami swoich dziejów.

Struktura książki

Książka ma strukturę teoretyczno-empiryczną i składa się z pięciu rozdziałów oraz zakończenia. Pierwsze dwa rozdziały mają charakter wprowadzenia teoretycznego w socjologiczne koncepcje działania podmiotowego (rozdział 1) oraz humanistyczne koncepcje rozwoju (rozdział 2), które stanowią bazę pojęciową do budowania uogólnień na podstawie subiektywnych doświadczeń kobiecych.

¹ W książce cytaty z opracowań są zapisywane antykwą w cudzysłowie, a wypowiedzi narratorek – kursywą.

W rozdziale 3 przedstawiamy jakościowe założenia badawcze oraz strategie analityczne. W badaniach wykorzystujemy wywiad narracyjny i autorską technikę – *Linie życia*. Opisujemy również nasz sposób pracy w parze badawczej, czyli „spotkanie w różnicy”. W rozdziałach 4 i 5 prezentujemy analizę materiału empirycznego. Rozdział 4 zawiera opis modelu re-decyzji. Ma on postać cyklu samorealizacji kobiet, który jest procesem rozwijania własnej autonomii i autentyczności w relacji ze sobą, z innymi i światem. Polega na coraz uważniejszym wsłuchiwaniu się w *Swój głos*. W rozdziale 5 ukazujemy trzy wyłonione w narracjach porządki biograficzne, nazwane metaforycznie jako „rozwijanie skrzydeł”, „kroki milowe” oraz „deus ex machina”. W zakończeniu krótko odnosimy się do pojęcia kobiecości i jego rozumienia, które wynika ze wspólnej pracy nad książką.

Chcemy wyrazić swoją wdzięczność osobom, które przyczyniły się do powstania tej publikacji. W pierwszej kolejności dziękujemy Narratorkom, które podzieliły się swoim doświadczeniem, ucząc nas tego, co zostało przedstawione na kolejnych stronach. Dziękujemy również dr hab. Anecie Ostaszewskiej za wnikliwą i wspierającą recenzję, Urszuli Dzieciatkowskiej za spełnianie marzeń wydawniczych, Magdalenie Pilch za graficzne urzeczywistnienie treści książki, a najbliższym za wsparcie. Dodatkowo jesteśmy wdzięczne Jackowi za przeczytanie książki przed oddaniem jej do wydawnictwa.

Książkę dedykujemy ważnym dla nas Kobietom – mamom, siostram, przyjaciółkom i nauczycielkom.

Łódź–Pabianice

Monika Modrzejewska-Świgulska, Aleksandra Chmielińska
słoneczny dzień czerwca 2020 – rok epidemii COVID-19

WSPÓŁCZESNE KONCEPCJE DZIAŁANIA PODMIOTOWEGO

Przyjmuję raczej romantyczną,
optymistyczną niż cyniczną
i pesymistyczną wizję ludzkiej natury.

(Sztompka, 2013: 179)

W książce opisujemy zmiany na poziomie mikro, czyli w sferze biografii indywidualnych. Nazywamy je procesami re-decyzji, które kształtują nowy i bardziej autonomiczny przebieg życia. Zanim przybliżymy bezpośrednio inspiracje i teoretyczne umocowania naszych badań, a więc założenia psychologii humanistycznej, odniesiemy się do współczesnych koncepcji zmian społecznych, określanych w socjologii teoriami podmiotowości, działania podmiotowego lub podmiotowego sprawstwa¹. Postrzeganie człowieka w tych koncepcjach zbiega się bowiem z założeniami bliskich nam nurtów humanistycznych w psychologii i pedagogice, gdzie dostrzega się potencjał transformacyjny i sprawczy w działaniach człowieka oraz zakłada „optymistyczną wizję ludzkiej natury” (Sztompka, 2013: 179; 1989). Zresztą nie tylko w tych nurtach podkreśla się pozytywny obraz człowieka, jego dążenia rozwojowe i wspólnotowe. Erich Fromm (1999) pisze o dwóch sposobach egzystencji, takich jak modus „posiadania” nakierowany na wartości materialne oraz modus „bycia” zakorzeniony w wartościach humanistycznych. Ronald Inglehart (1977), nawiązując do teorii potrzeb Abrahama H. Masłowa, formułuje teorię „zwrotu kulturowego” (Sztompka, 2013). Według Ingleharta ludzie dążą do tego, czego jest mało, a więc współcześnie, wraz z postępującą konsumpcją i hedonizmem, realizowanymi wartościami materialnymi, ludzie zaczną się zwracać ku wartościom wyższym – duchowym, estetycznym, samorealizacji, pokoju, harmonii z przyrodą. Z kolei

POZYTYWNY
OBRAZ
CZŁOWIEKA

¹ Pojęcie „podmiotowość” w naukach społecznych jest różnie rozumiane – jako tożsamość, wolność, autonomia, wywieranie wpływu na zdarzenia – nie ma jednomyślności w jego definiowaniu (zob. Wielecki, 2003).

Norbert Elias pokłada nadzieję w relacjach międzyludzkich, życzliwości i „mocy” działań podejmowanych przez outsiderów (Swadźba, 2014; Sztompka, 2013; Bokszański, 2016).

Piotr Sztompka (2002: 529) zauważa, że we współczesnym nurcie teoretycznym określanym przez badacza jako teorie podmiotowości mamy do czynienia z „uderzająco podobnym obrazem społeczeństwa” w pracach m.in. Michela Croziera, Anthony’ego Giddensa (2001), Margaret Archer (2013), Piotra Sztompki (1991; 2010). Katarzyna Iwińska (2015) do koncepcji działania podmiotowego zalicza również teorię Pierre’a Bourdieu. Poglądy przywołanych autorów zbiegają się w **założeniach ontologicznych**, które Sztompka nazywa skrótowo **współczynnikami podmiotowym**. Społeczeństwo jest rozumiane jako proces ciągłych zmian o charakterze samoprzekształceń dokonywanych dzięki podmiotowemu sprawstwu jednostek, grup oraz zbiorowości społecznych – „społeczeństwo jawi się jako nieustanny, wieczny ruch” (Sztompka, 2010: 219). Różnorodność podmiotów społecznych decyduje o kierunkach i szybkości zmian, a także o konfliktach. Wszystkie działania przebiegają w ramach określonych struktur o dwoistej naturze – kształtującej i kształtowanej przez działające podmioty. Teorie podmiotowości próbują odpowiedzieć na pytania o relacje pomiędzy różnymi wymiarami procesów społecznych, o relacje pomiędzy ludźmi i społeczeństwem oraz o znaczenie działań jednostkowych, zbiorowych, globalnych dla istotnych zmian społecznych, dokonujących się w obszarze struktur społecznych, norm, zwyczajów, instytucji społecznych, ról społecznych, wartości kształtujących światopogląd i plany życiowe (Sztompka, 2013; Bokszański, 2016). Zdaniem Krzysztofa Wieleckiego (2014: 88): „Jest to próba budowania pozytywnej teorii społecznej świata w trakcie wielkiej przemiany cywilizacyjnej”.

W refleksji nad współczesnym społeczeństwem zwraca się uwagę na zjawiska budzące niepokój, m.in. na nadmierny konsumpcjo-

PORTRET
WSPÓŁCZESNEGO
SPOŁECZEŃSTWA
– REFLEKSJA
SOCJOLOGICZNA

nizm, starzenie się ludności europejskiej, zanikanie tradycyjnych sposobów funkcjonowania, brak zaufania do instytucji społecznych, zmiany w sferze pracy czy rosnące zachowania patologiczne i procesy globalizacji. Społeczeństwo charakteryzuje się jako zatowizowane, zagubione w chaosie możliwo-

ści, powierzchowne w swoich poglądach, zainteresowaniach, dążące do życia łatwego, lekkiego i „płynnego” (Fukuyama, 2000; Wielecki, 2003; Bauman, 2009; Sennett, 2010). W związku z zagrożeniami związanymi z życiem we współczesnym świecie podkreśla się konieczność kształtowania warunków mobilizujących ludzką podmio-

towość, potencjał samorealizacyjny, kreatywność, potrzebę wzajemności i współpracy, które mogą się rozwijać dzięki względnemu bezpieczeństwu ekonomicznemu, szerokiemu dostępowi do różnorodnych form edukacji oraz instytucjom kultury (Kubiak, 2005; Sztompka, 2010; Sennett, 2010). Współczesna rzeczywistość oferuje więc coraz więcej możliwości samorealizacji, bowiem to, co globalne miesza się z tym, co lokalne. Choć z jednej strony pojawiają się nowe opcje życiowe, co wiąże się z koniecznością i możliwością wybierania, to z drugiej – taka sytuacja może budzić wątpliwości, niepewność, zagubienie i wyobcowanie z dotychczasowego kontekstu społeczno-kulturowego. „Nowoczesność – jak pisze Giddens (2001: 3) – radykalnie przekształca charakter życia codziennego i zmienia najbardziej osobiste doświadczenia człowieka”. Dlatego w koncepcjach działania podmiotowego kładzie się nacisk na własny rozwój i zbudowanie autentycznego systemu przekonań.

W omawianym nurcie refleksji socjologicznej wspólne są przeświadczenia dotyczące człowieka jako działającego podmiotu, a także zmian oraz dynamiki życia społecznego. Przywołujemy tutaj te założenia, które wydają się nam ważne w kontekście naszych analiz biograficznych. Nie opisujemy poszczególnych teorii działania podmiotowego, bo zostały one dobrze przyswojone w literaturze polskiej (zob. Giddens, 2001; 2007; Sztompka, 1989; 2002; 2013; Wielecki, 2003; Iwińska, 2015; Mrozowicki, Nowaczyk, Szlachcicowa (red.), 2013; Cichocki, 2003; Lalak, 2010; Ostaszewska, 2018; Novikova, 2018). Należą do nich następujące założenia:

ZAŁOŻENIA
KONCEPCJI
DZIAŁANIA
PODMIOTOWEGO

1. Anthony Giddens zwraca uwagę na wzajemne wpływy działających podmiotów i społeczeństwa, współtworzenie środowiska społecznego.

2. Źródłem zmian społecznych mogą być działania podmiotowe nie tylko wybitnych jednostek (m.in. geniuszy, charyzmatycznych liderów, twórców, aktywistów), ruchów i grup społecznych, lecz także działania każdej jednostki, jej decyzje i wybory, nawet jeżeli powodują minimalne zmiany w najbliższym środowisku życia (Sztompka, 1991). Katarzyna Iwińska (2015: 188) wskazuje, że jedną z charakterystycznych cech podmiotowego działania jest: „[...] stymulacja i mobilizacja jednostek, które w ramach preferencji (własnej tożsamości, habitusu, świadomości, liczby informacji, celu) mogą także wpływać na całości społeczne: strukturę i kulturę”.

3. Jednostka postrzegana jest jako sprawca działań, podkreśla się jej wolną wolę wobec trudności, świadome i twórcze działania, odpowiedzialność za przebieg własnej drogi życia. Ma to szczególnie

znaczenie współcześnie, gdy tradycyjny świat ulega dynamicznym przemianom demograficznym, społecznym i ekonomicznym.

4. Podkreśla się zdolność jednostek do autorefleksji, poddawania analizie i ocenie swoich działań, a w konsekwencji intencjonalnego zmieniania ich kierunku. Giddens (2007: 75) pisze: „«ja» staje się projektem refleksyjnym – i dalej dodaje (Giddens 2007: 106) – refleksyjność «ja» jest ciągła i wszechogarniająca [...], jednostka przyzwyczaja się do pytania: Jak mogę wykorzystać ten moment, żeby się zmienić?»

5. Charakterystyczne dla działań podmiotowych są ich celowość oraz intencjonalność, wynikające z przyjętego systemu wartości przez działający podmiot, który inicjuje działania i rozwija je według własnych potrzeb. Nie są to więc jedynie działania adaptacyjne i rutynowe, ale również innowacyjne.

6. Człowieka ujmuje się relacyjnie, to znaczy jako odnoszące się do innych, nawiązującego relacje z innymi, działającego wśród innych ludzi. Sztompka (2016: 31) podkreśla: „Nasza indywidualna autonomia wyraża się w tym, że dokonujemy własnej selekcji wśród tych płynących od innych wpływów – niektóre przyjmujemy, niektóre odrzucamy, a o innych staramy się zapomnieć”. W naszym modelu re-decyzji kwestia relacyjności znajduje odzwierciedlenie w wymiarze modelu określanym jako: *Nie(Swoim) głosem – Swoim głosem*.

7. Działania jednostek zawsze istnieją w jakimś kontekście społecznym i historycznym, czyli przebiegają w określonych warunkach czasowych i przestrzennych oraz we wspólnotach, które określają zasady funkcjonowania społecznego.

8. Tożsamość rozumiana jest procesualnie i interpretacyjnie, bowiem człowiek nie tylko doświadcza własnego życia, lecz także je konstruuje, odnosząc się do przeszłości, doświadczając terażniejszości oraz antycypując i projektując swoją przyszłość, przy czym współcześnie nierzadko korzysta z pomocy ekspertów (doradców, terapeutów). „Jesteśmy nie tym, czym jesteśmy, ale tym, co zrobimy z siebie” (Giddens, 2007: 105).

Istotne dla myślenia o biograficznych procesach re-decyzyjnych są charakterystyka i możliwości przypisywane jednostce w koncepcjach działania podmiotowego, czyli „wolna wola, zaangażowanie i autonomiczność wobec zewnętrznych uwarunkowań” (Iwińska, 2015: 34). W naszych badaniach obrazujemy to cyklem rozwoju samorealizacji kobiet (model re-decyzji) oraz porządkami biograficznymi dynamizowanymi przez re-decyzje kobiet, które dążą właśnie do życia bardziej zaangażowanego, autentycznego i aktywnego (zob. rozdziały 4 i 5).